

УДК 341:141.1

Ю.В. Чайковський

ІДЕЯ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА В ФІЛОСОФІЇ СТОЇКІВ

Філософсько-правовий аналіз становлення міжнародного права потребує дослідження його походження, оскільки це пов'язане з описом процесу формування його сутності. Міжнародне право еволюціонує й зародження його ідеї необхідно шукати саме в працях стародавньої філософії, що склала підґрунтя для виокремлення науки права в самостійну галузь знання взагалі та міжнародного права як системи зокрема.

Актуальність дослідження полягає в необхідності вдосконалення правового регулювання сучасних міждержавних відносин та обумовлена тим, що, зважаючи на сучасний стан розвитку міжнародного права, існуючі концепції його сутності не відповідають завданням подальшого становлення міжнародного права як загальнолюдського права, а не в межах, встановлених Ф.Ф.Мартенсом, як права цивілізованих народів.

Не зважаючи на досить високу дослідженість питання походження міжнародного права, одностайної думки науковців з цього приводу не існує. Дослідженню тенденцій розвитку міжнародного права, у тому числі впливу на цей процес філософського вчення стоїків, присвячено праці таких вітчизняних та закордонних вчених, як Д.Б. Левін, В.Е. Грабарь, В.С. Соловйов, П.С. Казанський, П.І. Новгородцев, Б.А. Кістяковський, С.В. Черніченко, К.К. Жоль, О.О. Мережко, В.С. Нерсисянц, В.Г. Буткевич, О.В. Задорожний, проте спеціально даною проблемою дослідники не займалися. Ці обставини зумовлюють необхідність дослідження питань, які визначені як предмет цієї статті.

Отже, мета даної статті полягає в проведенні аналізу впливу вчення стоїків на зародження ідеї міжнародного права.

Давньогрецькі мислителі започаткували таку своєрідність західної ментальності, як спрямованість людської свідомості на ідеї, або на цілі й кінцеве усіх речей. Для давніх греків наукою в істинному сенсі була наука про світ у його цілісності і довершеності. Поняття істини й справедливості співпадали в силу їх цілісності, оскільки ніщо часткове не може бути істинним, а справедливність – це лише ціле. Саме у античні часи зароджується поняття справедливості, що пов'язується з інтересом, мораллю, законом. Антична думка, як правило, не відділяє не тільки справедливості і закон, але й норми права і моралі. Так мислив і Сократ, який вважав, що підкорення законам і є справедливості. Платон вважав, що право є зайвим там, де вистачає моралі. Тобто, давні греки є піонерами в розробці етики відносин [5, с. 21].

Стоїки уявляли собі все сутне як єдине ціле, як єдину природу, що підпорядковується в усіх своїх проявах одному загальному закону. Підкорення життя вимогам вічного розуму природи наштовхнули стоїків на уявлення про те, що єдине джерело права – це природа, а єдине справжнє право – це право природне. Людство при цьому входить до складу універсального поняття природи.

У відповідності до цього етика стоїків ґрунтувалась на вимогах жити у відповідності з природою, тобто етичні норми ототожнювалися із законами природи. Це ототожнення мало свої цікаві особливості, сутність яких в тому, що загальна необхідність, що панує в світі природи й в світі людському, розглядалась в етиці стоїцизму як доля, рок. Відхилитися від долі неможливо, тому що вона – природний закон людського буття. Люди насправді не спроможні зробити вибір між свободою й необхідністю, а добровільно чи примусово здійснюють заздалегідь призначене. Тому людська мудрість полягає в усвідомленні необхідності й у діях, що відповідають природнім законам.

Засновником філософської школи стоїків вважається Зенон (бл. 335–264 рр. до н.е.), а серед послідовників багато відомих філософів й політичних діячів, таких як Діоген, Кратет, Сенека, Епіктет, Марк Аврелій та Олександр Македонський.

В природі стоїки виділяли два елементи – первинна матерія, що являє собою той пасивний елемент, з якого все створене, й Розум, Доля, Бог – активний елемент, що займається творенням із матерії. Таким чином, Божественний Розум, впливаючи на матерію, встановлює управляючі нею закони. Відповідно Бог у стоїків діє як Розум світу [4, с. 159].

Людина, будучи істотою суспільною, зобов'язана в силу природних законів ставити інтереси суспільства (держави) вище власних інтересів. Але це не означає, що вона повинна приймати соціальну дійсність й терпіти сваволю тих, хто при владі. В кожній людині природою закладено потяг до самозбереження, бо його мета – збереження будь-якого творіння в стані, який відповідає його природі. Особа, що усвідомила своє родове призначення, не може вважатися доброчесною, якщо буде в тій чи іншій мірі сприяти спотворенню людських відносин сильними світу.

Виходячи з того, що людині з народження притаманне відчуття зв'язку з іншими людьми, вона по праву може вважати себе громадянином світу, а не лише окремої держави. Всі люди – брати й діти одного небесного Отця, стверджували стоїки. Із цього випливає, що й боги як вищі творіння природи разом з менш досконалими людьми входять в єдиний космічний простір, єдине космічне (космополітичне) співтовариство. Оскільки весь Космос підкоряється загальному закону, то й будь-яка частина цього Космосу повинна підкорятися йому. Космічна спільнота розумних істот створює єдину космічну (світову) державу, що в силу закону має природне право, засноване на спільному для всіх Логосі (Розумі). Це природне право є основним й єдиним джерелом різноманітних позитивних прав в окремих державах. Вся різниця в законах держав – підсумок відхилень від природного права. В єдиній космічній державі різниця між людьми має лише моральний характер, що визначається в межах «досконале – недосконале». Відповідно, в основі позитивного права лежить космополітична моральність, тотожна природному праву людей. Тому позитивне право повинне базуватися на етиці.

Вчення стоїків про загальне природне право вплинуло на подальше усвідомлення ідеології права. Щоправда, пізніше римськими юристами ідеал безумов-

ної моралі був замінений менш категоричним приписом дотримання моральних обов'язків [2, с. 57]. Це було викликано практицизмом римського права, зважаючи на реальні можливості людини. З часом зміст природного закону йменувався природним правом (*jus naturale*).

Природне право є сукупністю найбільш загальних принципів й норм, що безпосередньо слідує з абсолютної ідеї права й мають характер вічного, незмінного й безумовно обов'язкового для всіх часів й народів. Позитивне право – це реалізація природного права в конкретних умовах, в конкретній державі. Природне право – це право, що виражає порядок життєвих відносин, що витікають з природи людини й природи речей. Відносини між людьми мають природний характер й вказують на те, як треба формувати відповідну юридичну норму. Обов'язок законодавця полягає в тому, щоб підмітити й відобразити цю приховану природну норму.

Один з найвиразніших представників стоїцизму Сенека (бл. 4–65 рр. н.е.) так визначив обов'язки людства: 1) світ один, а отже всі люди – члени великого цілого; 2) природа створила людей з однакових елементів, а отже зробила їх рідними й взаємо прив'язаними; 3) серед людських обов'язків на першому місці знаходяться обов'язки по відношенню до людського роду; 4) війни повинні бути знищені й повинен бути встановлений мир [6, с. 65].

Ідею загального, вселенського громадянства послідовно відстоював представник стоїцизму Епіктет. Крім того, він вважав, що встановлення миру й злагоди між людьми й між народами залежить від внутрішнього, морального самовдосконалення. Відомий римський імператор Марк Аврелій намагався перенести вчення стоїків на практичні реалії Римської держави. Оскільки Розум присутній в кожному, він є основою єдиного закону, що розповсюджується на всіх людей як співгромадян єдиної держави. Люди повинні прагнути до єдності, оскільки в цьому напрямку рухається все в Космосі, стверджував Марк Аврелій.

Jus naturale стоїків було сприйняте римськими юристами. Скажімо, в Ульпіана – це, з одного боку, право, яке впливає з необхідності нагальних потреб усього живого світу. І тут закони природи змішуються з нормами права. З другого боку, природне право має застосування тільки у людських стосунках і впливає не із необхідності, а із загальновизнаності. Цицерон так само вважав, що природу права треба шукати в природі людини. Закон природи є вищий розум, який наказує, що слід робити, а від чого треба утриматися. Закон повинен перебувати в узгодженості з природою, має бути присутнім всюди. Він є вічним й усі народи в усі часи підкорятимуться цьому закону. Людина повинна співвідносити всі свої вчинки з уявленнями про міру, порядок і гармонію. В свою чергу, міра і порядок мають бути орієнтовані передусім на благо держави і суспільства.

Щоправда, поняття про природне право у римських філософів й юристів було досить хитким: то вони відрізняли природне право (*jus naturale*) від загальнонародного (*jus gentium*), то отожднювали їх. Проте відомий дослідник римського спадку В.Е. Грабар прийшов до висновку, що міжнародне право в

тому сенсі, в якому цей термін вживається сьогодні, римлянам було відомо [8, с. 36]. Більш того, первинно існувало лише міжнародне право, що ототожнювалось із *jus naturale*. З утворенням римської держави з'явилась потреба виокремлення права, що регулює міжродові відносини (*jus gentium* або просто *jus*). Пізніше воно розпалося на власне міжнародне право - *jus gentium* та на внутрішньодержавне - *jus civile*. Саме з цього моменту можна знайти чітку різницю між *jus naturale* та *jus gentium*. Вона полягає в тому, що *jus naturale* залишилось природним, ідеальним правом, що виникає з природи речей, тоді як *jus gentium* - це позитивне право, що виникає історично й діє між народами та повинне відповідати ідеалу природного права [6, с. 69].

Гегель вважав, що в силу тотожності мислення й буття, розумного й дійсного, розумність природного права охоплює й міждержавні відносини. Природне право не може не бути міжнародним, загальнонародним, загальнолюдським.

В цілому можна констатувати, що саме на підставі ідеї стоїків відносно внутрішньої єдності людства й єдності правосвідомості різних народів в римському праві виникло поняття *jus gentium*.

Метою права, й міжнародного права зокрема, є справедливість. Ідея права у всі часи асоціювалась з ідеєю справедливості як вищою моральною цінністю у суспільстві. Аналіз філософії стоїків дає підстави відмітити, що етика стоїків ґрунтувалась на вимогах жити у відповідності з природою, тобто етичні норми ототожнювались із законами природи.

Таким чином, проаналізувавши ідею стоїків щодо розгляду всього сутнього як єдиного цілого, як єдиної природи, що підпорядковується в усіх своїх проявах одному загальному закону й людства як складової універсального поняття природи, можна стверджувати, що саме філософії стоїків ми завдячуємо появі ідеї міжнародного права, що більш детально була розроблена й насичена нормами римськими юристами.

Література

1. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії. - К.: Либідь, 2002. - 608 с.
2. Жоль К.К. Философия и социология права. - Юринком Интер, 200. - 480 с.
3. Левин Д.Б. История международного права. - М.: Издательство ИМО, 1962. - 136 с.
4. Льюис Дж. Г. Античная философия: от Евклида до Прокла. - Мн.: Галаксиас, 1998. - 224 с.
5. Мадиссон В.В. Основы философии частного права: Навч. Посіб. - К.: Школа, 2004. - 144 с.
6. Мережко А.А. История международно-правовых учений. - К.: Таксон, 2006. - 492 с.
7. Нерсесянц В.С. Философия права. - М.: Инфра-М-Норма, 1997. - 652 с.
8. Савчук К.О. Міжнародно-правові погляди академіка В.Е.Грабаря. - К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. - 128 с.